

2. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма / Сидельников С.М. – М.: Издательство Московского университета. – 1980.

3. Звонцова А.В. Институт земских начальников в России в эпоху консервативной стабилизации и реформаторском процессе в 80-е гг. 19 нач. 20вв (на материале Тульской губернии). Автореферат диссертации на соискание уч. ст. к. и. н.-Тула, 2006.

4. Бузанова Н.А. Земские начальники Тамбовской губернии (1889-1917 гг.). Автореферат диссертации на соискание уч. ст. к. и. н. – Тамбов, 2005.

УДК 340.15(477):326.77

О.О. Ткаченко

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010 р.
**РОЛЬ ЗЕМЕЛЬНИХ БАНКІВ У КРЕДИТУВАННІ
СЕЛЯН ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Селяни Лівобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. за допомогою кредитів, які видавали кредитні установи та земельні банки, розплачувалися з ростовщиками, скуповували земельні наділи, закуповували необхідний сільгоспінвентар, впроваджували нові технології обробітку землі та інше. Що в свою чергу, призвело до утвердження індивідуального селянського землеволодіння на Лівобережній Україні.

Ключові слова: *поземельні відносини, кредит, земельні банки, кредитні установи, Лівобережна Україна, Селянський земельний банк, Дворянський земельний банк.*

Крестьяне Левобережной Украины во второй половине ХІХ – начале ХХ в. с помощью кредитов, которые выдавали кредитные учреждения и земельные банки, расплачивались с ростовщиками, покупали земельные наделы, приобретали необходимый сельхозинвентарь, внедряли новые технологии обработки земли и другое. Что в свою очередь, привело к утверждению индивидуального крестьянского землевладения на Левобережной Украине.

Ключевые слова: *поземельные отношения, кредит, земельные банки, кредитные учреждения, Левобережная Украина, Крестьянский земельный банк, Дворянский земельный банк.*

Left-Bank Ukraine farmers in the second half of ХІХ - early ХХ century with the help of loans that were given by credit institutions and land banks were able to pay to money-lenders, buy parcels of land, acquire necessary agricultural equipment, introduce new technologies of land cultivation etc. In its turn that led to the approval of individual peasant land tenure on the Left Bank Ukraine.

Key words: *agrarian relations, credit, land banks, credit institutions, left-bank Ukraine, Peasant Land Bank, Land Bank of the Nobles.*

Правове регулювання поземельних відносин, та питання кредитування селян надзвичайно важливе в сучасний період аграрних реформ. Конституція України кожному громадянину гарантує "право власності на землю" (ст. 14) [1]. Однак через об'єктивні і, нерідко, суб'єктивні причини приватизація землі йде надто повільно, що, в свою чергу, гальмує розвиток селянського індивідуального землеволодіння, а значить, і ефективність суспільного виробництва в аграрному секторі економіки України.

Окрім законодавчого регулювання, однією з визначальних умов для успішної приватизації землі є її кредитне забезпечення. Тільки за рахунок кредиту можлива інтенсифікація процесу сільськогосподарського виробництва через закупівлю сільськогосподарських машин, обладнання, впровадження нових технологій. Тому в ринкових умовах існування ефективних приватних селянських господарств неможливе без довгострокового кредитування.

Приватизаційні процеси в Україні зумовлюють зростання інтересу в сучасному суспільстві до кредитування. У цьому плані значний науковий інтерес має історико-правовий досвід діяльності земельних банків в українських губерніях Російській імперії в цілому та зокрема на Лівобережній Україні. Сільськогосподарський кредит, у першу чергу іпотечний, був важливим фактором, який включав сільське господарство в єдину економічну систему країни. Іпотечні банки виступали одним з чинників процесу мобілізації земельної власності в сільському господарстві.

В історико-юридичній літературі проблема, що є об'єктом нашого дослідження, з різних причин майже не висвітлювалась. Виключення в цьому плані становлять праці Д.А. Батуринаського, В.А. Вдовина, М.С. Симонової та А.В. Опрі [2], в яких з марксистсько-ленінських позицій проаналізовано діяльність Селянського земельного банку. Про інші земельні банки майже невідомо зовсім, їх діяльність досліджувалась лише в окремих наукових статтях, зокрема дане питання розглядала О.М. Краснікова [3]. Окрім того, що кількість наукових досліджень по даній тематиці дуже мала, в них до того ж, по-перше, майже зовсім немає даних, стосовно нормативного регулювання діяльності банківських установ, по-друге, висвітлені лише окремі сюжети даної проблеми, а, по-третє, відповідні праці є бібліографічною рідкістю, а тому широкому загалу практично недоступні. Тому, зважаючи на зазначену актуальність, метою нашої статті, буде дослідження питань пов'язаних з нормативним регулюванням діяльності земельних банків та їх роллю у кредитуванні селян Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Перші кооперативні заклади дрібного кредиту на Лівобережній Україні були створені в 60 - х роках XIX ст. – позико-зберешні товариства. Вступний внесок в подібне об'єднання був встановлений на рівні 1 крб., а пайовий – 50 крб. Максимальний розмір позики був можливий до 80 крб.

терміном на 6 місяців. Однак при нестандартних обставинах позика могла бути продовжена ще на три місяці. Позико-зберешні товариства виручали селян, що не могли розплатитися з розтовщиками, допомагали знижувати та ліквідувати недостачі, перешкождали тенденції до розорення села. При видачі кредиту в позико-зберешних товариствах враховувалась працездатність позичальника, його належність, та інші переваги. В якості забезпечення кредиту в заставу допускався придбаний інвентар, надлишки сільськогосподарської продукції та домашня худоба.

Також, фактично відразу ж після селянської реформи 1861 р. уряд підготував до публікації Положення про міські громадські банки (1862 р.). Через 10 років почали діяти загальнодержавний закон про порядок відкриття кредитних установ земствами (17 травня 1872 р.) та загальні правила про порядок заснування кредитних установ приватними особами (31 травня 1872 р.) [4, с. 27].

В 70-80-х роках XIX ст. в Україні практично завершилося становлення іпотечного кредиту в його ринковому розумінні: 4 травня 1871 р. було затверджено Статут Харківського земельного банку [5]. Через рік (8 квітня 1872 р.) розгорнув свою діяльність Полтавський земельний банк [6]. Дещо пізніше (27 листопада 1905 р.) почали функціонувати Київський [7] та Бессарабсько-Таврійський земельні банки [8].

Як зазначає О.М. Краснікова, окрім акціонерних, за ініціативою уряду було засновано державні Селянський (1882 р.) та Дворянський (1885 р.) земельні банки [3, с. 65]. Селянський поземельний банк, надаючи позики переважно заможній частині селян, допомагав дворянству на вигідних умовах продати свою землю. За 1883 -1900 рр. було надано 170 тис. позик і продано селянам 12,6 тис. десятин землі. Державний Дворянський земельний банк видавав довгострокові кредити спадковим дворянам-землевласникам під заставу їхньої земельної власності. За позиками банку позичальники зобов'язані були сплачувати певний відсоток зростання, на відшкодування позик тощо, проте менше, ніж платили позичальники Селянського банку. Банк діяв на території Європейської Росії (крім Польщі, Прибалтики і Фінляндії) та Закавказзя. Царський уряд сповна допомагав Дворянському банку - за рахунок держави він сплачував його збитки, знизив у 1897 р. розмір процента за позиками, які видавав банк, дозволив приєднати до капітального боргу недоплати дворян за одержаними позиками тощо.

Створюючи умови для розвитку дрібного іпотечного кредиту, царський уряд не міг, звичайно, не турбуватися про кредит насамперед для великих поміщиків. Провівши реформу 1861 р., урядові кола розв'язали проблему заборгованості великого поміщицького землеволодіння за рахунок селян, переклавши, по суті, на їх плечі поміщицькі борги.

Поміщики на своїх губернських дворянських з'їздах дедалі частіше стали висувати на перший план вимогу забезпечення їх пільговим державним кредитом. Проблема була розв'язана у 1885 р., коли в день 100-річчя "жалуваної грамоти дворянству" Катерини II Олександр III підписав закон про організацію Дворянського земельного банку. Позичка в цьому банку, що перебував у безпосередньому віданні міністра фінансів, видавалася під заставу землі лише потомственным дворянам [3, с. 65]. Спочатку термін позички був обмежений – 48,8 роки. Що ж до суми кредиту, то вона не могла бути більшою за 60% вартості маєтку. Тільки у виключних випадках допускалась позичка в 75% його вартості. Проценти складали 6,25 крб. на кожні 100 крб. кредиту [4, с. 96]. Боржникам, що впродовж 6 місяців після останнього терміну внесення платежів так і не змогли виконати взятих на себе зобов'язань, загрожував продаж маєтку з публічних торгів.

Маючи на меті припинення подальшого зростання боргів, Міністерство фінансів через кілька років після початку діяльності банку понизило розмір платежів по кредитах на 0,5%, а термін позички збільшило до 51,9 року. В 1889 р. обігові кошти банку були збільшені шляхом випуску п'ятипроцентних закладних зобов'язань, що на практиці дало 80 млн. крб. Враховуючи побажання дворянства, уряд дозволив видавати позички не процентними паперами, а готівкою. При цьому пільги поширювалися не тільки на наступних клієнтів, а й на всіх попередніх, чого раніше не практикував жоден банк [3, с. 65-66].

Зміни в умовах кредитування вимагали нової редакції Статуту банку, який був затверджений 12 червня 1890 р. Відтепер, замість попередніх двох, встановлювалося 9 термінів кредитування. Мінімальний – 11 років, а максимальний – 66 років і 6 місяців. Нові пільги були надані дворянству в 1891 р. у зв'язку з неврожаєм, коли була скасована публікація оголошень про торги збанкрутілих латифундистів. Окрім того, поміщики одержали право на розстрочку боргів до 20 півріч. Пеню ж з недоїмок було анульовано [3, с. 66].

Підсумовуючи сказане, можна звернутися до економічних результатів діяльності земельних банків в Україні, кредити яких використовувалися з більшою чи меншою ефективністю [9]. Досить помітну роль у мобілізації дрібної земельної власності відіграв, як уже згадувалося, Селянський банк, який упродовж 1883-1915 рр. видав селянам України 113 682 позички, що дало можливість придбати 4 038 914 дес. землі. Це була приблизно п'ята частина усієї ріллі. Основну частину кредитів було надано індивідуальним землевласникам (81,7%). Друге місце за кількістю позичок посідали товариства, що утворювалися для купівлі єдиним масивом поміщицьких земель (17,6%). Сільські громади використали всього 0,7% позичок, завдяки яким було куплено 437 123 дес. (13,8%) усієї площі [10].

Станом на 8 січня 1915 р. залишалися непроданими 148 954 дес. банківських земель на загальну суму понад 20 млн. крб. [11, с. 7]. За допомогою до Селянського банку дуже часто звертались землероби Лівобережної України, їм було видано 54 749 позичок [3, с. 67].

Якщо брати до уваги не лише селянське, а все землеволодіння, що було в торговому обігу, то операції Селянського банку значно поступалися не тільки акціонерним і приватним земельним банкам, а й Дворянському банку [3, с. 67].

У Дворянському банку було закладено 5 000,4 тис. дес, або 36,4%. Питома вага Селянського банку була порівняно незначною – 11,3% (1557,8 дес). Що ж до окремих регіонів, то найбільші площі закладалися в південних губерніях – 45%. Далі йде Правобережжя (32,1%) і, нарешті, Лівобережжя – 12,9%. Таку закономірність функціонування іпотечних банків у різних регіонах України спостерігаємо і при аналізі кредитів, одержаних землевласниками в той самий час. Всього станом на 1 січня 1909 р. в Україні під заставу землі було видано 800 932,5 тис. крб., з яких акціонерні і приватні банки видали 47,7% коштів (382 239,4 тис. крб.). Питома вага Дворянського банку склала 36,2% (290 068,8 тис. крб.), а Селянського – 16,1% (128 624,3 тис. крб.). Як і у випадку з кількістю закладеної землі, найбільше коштів було видано на Півдні України – 347657,1 тис.крб. (43,4% усіх позичок). Далі йде Правобережжя – 254 645,5 тис. крб. (31,8%) і, нарешті, Лівобережжя – 198 629,9 тис. крб. (24,8%) [12, с. 17-18].

Підбиваючи підсумки дослідження, ролі земельних банків у кредитуванні селян Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст, можна з певністю констатувати незаперечний факт великого значення діяльності земельних банків на території Лівобережної України у кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, за допомогою кредитів селяни, розплачувалися з розтовщиками, скуповували земельні наділи, закупувалось необхідний сільгоспінвентар та таке інше. Тобто, земельне кредитування відіграло важливу роль в утвердженні індивідуального землеволодіння на Лівобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Використана література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 131.
2. Багуринский Д. А. Аграрная политика правительства и Крестьянский поземельный банк. – М., 1925. – 144 с.; Вдовин В. А. Крестьянский поземельный банк (1882-1895). – М., 1959. – 271 с.; Симонова М. С. Крестьянский поземельный банк в системе общей аграрной политики самодержавия (1895-3.XI. 1905 г.) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1968. – Л., 1972. – С.

471-484; Опря А. В. Роль Крестьянского поземельного банка в проведении столыпинской аграрной реформы на Украине (1906-1916 гг.): Автореферат дисс. ... канд. ист. наук. 07.00.02. Днепропетровский гос. ун-т, 1982. – 24 с.

3. Краснікова О.М. З історії становлення та функціонування земельних банків в Україні (1861-1918) // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 64-69.

4. Гурьев А. Очерк развития кредитных учреждений в России. – СПб., 1904. – 149 с.

5. Устав Харьковского земельного банка. – Харьков, 1910. – 53 с.

6. Устав Полтавского земельного банка. – Полтава, 1904. – 48 с.

7. Устав Киевского земельного банка. – СПб., 1905. – 51 с.

8. Устав Бессарабско-Таврического земельного банка. – СПб., 1909. – 63 с.

9. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1908 год. Денежный отчет и обзор деятельности банка. – СПб., 1910. – С. 118.

10. Підраховано на основі даних: Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. – Пг., 1917. – С. 596.

11. Російський державний історичний архів (далі - РДІА), ф. 592, оп. 44, спр. 1017: "Сведения о земельном запасе Крестьянского поземельного банка".

12. Таблиця складена на основі даних: Статистический справочник по Югу России. – Полтава, 1910.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2010 р.

УДК 343.352:343.353

А. С. Нерсесян

**ЮРИДИЧНА ОСОБА ПРИВАТНОГО ПРАВА
ЯК СУБ'ЄКТ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

В статті автор аналізує нове для України явище – застосування до юридичних осіб приватного права відповідальності за корупційні правопорушення, вчинені фізичною особою. Автор встановлює ряд недоліків перспективного українського законодавства в цій сфері. Також автором робиться ряд пропозицій щодо вдосконалення цього законодавства.

Ключові слова: кримінальне право, корупція, хабарництво, службова злочинність, юридична особа приватного права.

В статье автор анализирует новое для Украины правовое явление – применение к юридическим лицам частного права ответственности за коррупционные правонарушения, совершенные физическими лицами. Автор устанавливает ряд недостатков перспективного украинского законодательства в данной сфере. Также автор предлагает ряд предложений по усовершенствованию этого законодательства.